

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2026. № 1. ISSN 2307-2105

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.1.51>

УДК 338.1:339.98

О. В. Іванісов,

к. е. н., доцент, доцент кафедри соціальної економіки,

Харківський національний економічний університет імені Симона Кузнеця

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5757-824X>

О. В. Ачкасова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри соціальної економіки,

Харківський національний економічний університет імені Симона Кузнеця

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7137-3996>

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

O. Ivanisov,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Economy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

O. Achkasova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Economy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

LAWS OF DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Статтю присвячено дослідженню закономірностей розвитку соціально-економічних систем у контексті сучасних трансформаційних

процесів. У роботі розкрито теоретичні засади аналізу соціально-економічних систем як складних, багаторівневих утворень, що поєднують економічні, соціальні та інституційні елементи і функціонують на основі системного підходу. Обґрунтовано зміст категорії «розвиток» у соціально-економічному вимірі, показано її відмінність від понять зростання, функціонування та трансформації, а також охарактеризовано взаємозв'язок кількісних і якісних змін у динаміці систем. Особливу увагу приділено аналізу ключових закономірностей розвитку, зокрема циклічності, нерівномірності, взаємозумовленості соціальних і економічних процесів, інституційної еволюції та здатності систем до адаптації в умовах змінного середовища. Обґрунтовано напрями забезпечення їх збалансованого розвитку на основі поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості, активізації інноваційних процесів, удосконалення інституційного середовища та впровадження стратегічного управління. Отримані результати можуть бути використані в наукових дослідженнях і практиці формування політики розвитку соціально-економічних систем на різних рівнях.

This article provides an in-depth examination of the regularities governing the development of socio-economic systems under conditions of structural change, uncertainty, and increasing global interdependence. The study elaborates the theoretical foundations of socio-economic systems as complex, open, and dynamic entities that integrate economic, social, institutional, and technological components and operate at different hierarchical levels. The systemic approach is substantiated as a comprehensive methodological basis for analyzing development processes, as it enables the identification of internal structures, functional interconnections, feedback mechanisms, and the influence of the external environment on system behavior over time. The paper clarifies the conceptual content of development in the socio-economic context, emphasizing its multidimensional and non-linear nature. Development is interpreted as a process

of irreversible qualitative transformations accompanied by quantitative changes that distinguish it from mere economic growth, routine functioning, or short-term adaptation.

A central focus of the article is the identification and interpretation of key regularities of socio-economic system development. These include cyclicity and unevenness of development processes, the objective interdependence between economic performance and social outcomes, the evolutionary role of institutions, and the adaptive capacity of systems in response to internal contradictions and external shocks. The study demonstrates that these regularities are not isolated but interact and reinforce each other, shaping the stability, resilience, and sustainability of socio-economic systems. The article also analyzes the internal and external factors that influence the formation and manifestation of development regularities, including economic conditions, social structures, institutional frameworks, technological progress, and demographic dynamics. Special attention is given to the role of public policy, governance mechanisms, and societal institutions in mitigating negative effects, amplifying positive impulses, and adjusting the direction and intensity of development processes.

Ключові слова: *соціально-економічна система, сталий розвиток, стратегічне управління соціально-економічними системами, конкурентоспроможність соціально-економічних систем, стратегічний потенціал соціально-економічних систем, національні стратегії розвитку соціально-економічних систем.*

Keywords: *socio-economic system, sustainable development, strategic management of socio-economic systems, competitiveness of socio-economic systems, strategic potential of socio-economic systems, national strategies for the development of socio-economic systems.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Сучасний розвиток*

світової та національних економік характеризується зростанням складності, динамічності та невизначеності соціально-економічних процесів, що потребує переосмислення закономірностей розвитку соціально-економічних систем. Глобалізація, технологічні прориви, інституційні зміни, демографічні процеси та зростання соціальної напруженості впливають на взаємодію економічних і соціальних компонентів, роблячи традиційні підходи, орієнтовані лише на економічне зростання, недостатніми. Відсутність цілісного бачення соціально-економічних систем як багаторівневих і адаптивних утворень, а також недостатня увага до закономірностей розвитку, таких як циклічність, нерівномірність і інституційна еволюція, ускладнює прогнозування та стратегічне управління, обмежуючи можливості реагування на кризи та дисбаланси. Практична значущість проблеми полягає в необхідності розробки державної політики і стратегій сталого розвитку, узгодження економічної ефективності з соціальною справедливістю та підвищення стійкості систем до внутрішніх і зовнішніх шоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблематика розвитку соціально-економічних систем посідає одне з центральних місць, що зумовлено ускладненням соціально-економічних процесів, зростанням нестабільності та багатофакторністю впливів на динаміку розвитку. Значна кількість досліджень присвячена теоретичному осмисленню соціально-економічних систем як складних, відкритих і багаторівневих утворень, у межах яких економічні та соціальні процеси перебувають у тісному взаємозв'язку. У працях представників системної теорії та інституціональної економіки, а саме Гражевської Н. І. [3] розвиток розглядається не як лінійний процес, а як результат взаємодії структурних елементів, зворотних зв'язків і зовнішнього середовища, що дозволяє пояснити нестійкість і неоднорідність соціально-економічної динаміки.

У межах досліджень, присвячених сутності та змісту розвитку соціально-економічних систем, науковці наголошують на необхідності чіткого розмежування понять економічного зростання, функціонування та

розвитку. Таран-Лала О. М. [6] підкреслює, що зростання відображає переважно кількісні зміни, тоді як розвиток охоплює глибокі якісні перетворення структури економіки, соціальних відносин та інституційного середовища. У цьому контексті розвиток інтерпретується як незворотний процес, що супроводжується трансформацією виробничих, соціальних і управлінських механізмів та формуванням нових моделей взаємодії між суб'єктами соціально-економічної системи.

Вагоме місце у наукових публікаціях займає аналіз ключових закономірностей розвитку соціально-економічних систем. Шимановська-Діанич Л. М. та Шкурупій О. В. [8] звертають увагу на циклічний характер розвитку, нерівномірність розподілу ресурсів і результатів, а також на об'єктивну взаємозумовленість економічних і соціальних процесів. У межах інституціонального підходу, Прийма С. С. та Міщук Н. В. [5] розглядають розвиток як процес еволюції формальних і неформальних інститутів, які визначають правила економічної поведінки та впливають на адаптивність системи. Значна частина робіт присвячена здатності соціально-економічних систем до саморегуляції й адаптації в умовах криз, технологічних змін і глобальних викликів, що розглядається як одна з базових закономірностей їхнього довгострокового розвитку.

Окремий напрям досліджень стосується факторів формування та прояву закономірностей розвитку. Калініченко Л. О. [1] акцентує увагу на поєднанні внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких визначальну роль відіграють економічна структура, соціальна диференціація, рівень розвитку інституцій, технологічні інновації та демографічні процеси. Значна увага приділяється ролі державної політики, стратегічного управління та суспільних інститутів у модифікації дії об'єктивних закономірностей, зокрема у пом'якшенні негативних ефектів нерівномірності розвитку та посиленні стійкості соціально-економічних систем.

У контексті аналізу суперечностей і викликів розвитку соціально-економічних систем Братусь Г. В. та Лазарєва М. А. [2] розглядають кризові

явища, структурні дисбаланси, зростання соціальної нерівності та обмеженість ресурсів як невід’ємні складові розвитку. У цих дослідженнях наголошується, що глобальні ризики, включаючи фінансові, екологічні та соціальні загрози, істотно змінюють траєкторії розвитку та потребують перегляду традиційних підходів до оцінювання стійкості систем. При цьому кризові явища розглядаються не лише як деструктивний фактор, а й як потенційний імпульс для структурних і інституційних змін.

Разом із тим, аналіз наукових публікацій свідчить, що, попри значний обсяг досліджень, проблема комплексного осмислення закономірностей розвитку соціально-економічних систем залишається недостатньо вирішеною. Більшість робіт зосереджуються на окремих аспектах розвитку або на певному рівні системи, що ускладнює формування цілісного бачення взаємодії економічних, соціальних та інституційних процесів. Недостатньо уваги приділяється інтеграції теоретичних положень із практичними механізмами забезпечення збалансованого розвитку, а також обґрунтуванню стратегічних рішень, спрямованих на поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічного обґрунтування закономірностей розвитку соціально-економічних систем як складних, відкритих і багаторівневих утворень та визначення концептуальних підходів до забезпечення їх збалансованого й стійкого розвитку в умовах сучасних трансформацій. Для досягнення мети дослідження визначено такі завдання: розкрити сутність соціально-економічної системи та її структуру з позицій системного підходу; уточнити зміст категорії «розвиток» і відмінності між зростанням, функціонуванням і трансформацією; узагальнити ключові закономірності розвитку соціально-економічних систем; проаналізувати вплив внутрішніх і зовнішніх чинників та роль державної політики; обґрунтувати напрями забезпечення їх збалансованого й стійкого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна система є цілісним утворенням, сутність якого полягає у взаємодії економічних, соціальних та інституційних компонентів суспільства. Ця взаємодія забезпечує відтворення матеріальних благ, розвиток людського капіталу та підтримку соціальної стабільності. Основні елементи системи – економічні інститути, соціальні структури та людський капітал – взаємопов’язані. Економічні інститути визначають правила і механізми організації виробництва та розподілу ресурсів, що безпосередньо впливає на соціальні структури, формуючи зайнятість, доходи і соціальні ролі. У свою чергу соціальні структури через освіту, мотивацію і культуру впливають на продуктивність людського капіталу, який забезпечує здатність системи до інновацій, адаптації та розвитку. Таким чином, структура елементів створює основу для виконання функцій системи, демонструючи їхню взаємозалежність.

Функції соціально-економічної системи логічно впливають із її елементів і їх взаємодії. Виробнича функція реалізується через економічні інститути та людський капітал, адже ефективність виробництва визначається організацією ринків, технологічними можливостями і компетентністю працівників. Соціальна функція проявляється через соціальні структури, підтримуючи інтеграцію, стабільність та розвиток людського потенціалу, що, у свою чергу, підсилює виробничу ефективність. Інституційна функція об’єднує всі елементи системи, формуючи правила та стандарти взаємодії, які забезпечують узгодженість дій економічних агентів і соціальних груп. Взаємозв’язок елементів і функцій показує, що зміни у будь-якому елементі структури безпосередньо впливають на реалізацію функцій та загальний стан системи [2].

Рівні формування системи демонструють масштабування цього взаємозв’язку. На мікрорівні організації та домогосподарства реалізують виробничу та соціальну функції через взаємодію інститутів і людського капіталу. На мезорівні регіони та локальні економічні мережі координують

ресурси, інновації та соціальні відносини, забезпечуючи більш ефективне виконання функцій і стабільність системи. Макрорівень інтегрує національну економіку і державні інститути, які встановлюють загальні правила, що узгоджують економічні та соціальні процеси. Глобальний рівень показує взаємозв'язок між національними системами, де економічні, соціальні та інституційні елементи взаємодіють у масштабі міжнародних ринків і глобальних мереж. Кожен рівень формується на основі взаємодії елементів і реалізації функцій, підсилюючи цілісність і стійкість системи.

Системний підхід узагальнює всі ці взаємозв'язки, дозволяючи розглядати соціально-економічну систему як цілісність, де структура, функції і рівні формування взаємопов'язані. Він показує, як зміни в економічних інститутах впливають на соціальні структури і людський капітал, як через це змінюються функції системи, і як реалізація функцій на різних рівнях формування забезпечує стійкий розвиток. Завдяки системному підходу стає можливим аналізувати причини змін, прогнозувати наслідки управлінських рішень і розробляти стратегії, що враховують взаємозалежність усіх компонентів.

У соціально-економічному контексті категорія «розвиток» означає динамічний процес зміни системи, що охоплює її економічні, соціальні та інституційні складові, спрямований на підвищення ефективності функціонування, адаптивності та здатності до самовдосконалення [7]. Розвиток соціально-економічної системи не обмежується простим збільшенням обсягів виробництва або ростом чисельності населення, а передбачає структурні зміни, які підвищують потенціал системи, сприяють зміцненню соціальної інтеграції та створюють умови для тривалого і збалансованого функціонування. Тобто розвиток є процесом, у якому кількісні зміни нерозривно пов'язані з якісними перетвореннями, а системні зміни набувають характеру прогресивного перетворення, що забезпечує стійкість і адаптивність.

Важливо розрізняти розвиток, зростання, функціонування та трансформацію систем, оскільки ці категорії мають різний зміст і прояв у соціально-економічних процесах. Зростання стосується кількісного збільшення окремих параметрів системи, наприклад обсягів виробництва, доходів або чисельності робочої сили. Функціонування відображає стабільну реалізацію поточних процесів і виконання системою своїх основних завдань без істотних змін структури або принципів взаємодії елементів. Трансформація ж є радикальним перетворенням, яке змінює базові характеристики системи, її структуру, принципи взаємодії елементів або соціально-економічні механізми. Розвиток, у свою чергу, включає в себе ці всі процеси, але відрізняється тим, що передбачає цілісне поєднання кількісного зростання, ефективного функціонування та цільових трансформацій, спрямованих на прогресивне вдосконалення системи.

Якісні та кількісні аспекти розвитку тісно взаємопов'язані. Кількісні показники, такі як темпи економічного зростання, рівень зайнятості або інвестицій, визначають масштаби процесів, але самі по собі не відображають змін у структурі системи чи підвищення її ефективності. Якісні аспекти включають зміни в організаційній структурі, технологічному рівні виробництва, соціальних відносинах, інституційних механізмах і культурних цінностях, що дозволяють системі більш ефективно виконувати свої функції та підвищують її адаптивність. Тільки у поєднанні кількісних і якісних змін соціально-економічна система здатна до сталого розвитку, оскільки числові показники без структурних і соціальних перетворень не забезпечують довготривалого прогресу, а структурні зміни без підтримки ресурсів і економічного потенціалу не можуть реалізуватися на практиці.

Логічний зв'язок між цими поняттями полягає у тому, що розвиток визначає напрям і характер змін, зростання відображає кількісну складову цих змін, функціонування забезпечує стабільне виконання поточних завдань системою, а трансформація забезпечує можливість структурного і технологічного оновлення. Якісні зміни забезпечують ефективність і

адаптивність розвитку, а кількісні – масштаб і ресурсну базу для цих змін. Таким чином, усі ці категорії утворюють взаємопов'язану систему понять, яка дозволяє аналізувати соціально-економічні процеси комплексно, оцінювати їхні перспективи та розробляти стратегії управління розвитком, орієнтовані на стійкість і прогресивні перетворення.

Розвиток соціально-економічних систем відбувається у рамках об'єктивних і повторюваних закономірностей, що формуються під впливом взаємодії економічних, соціальних та інституційних процесів. Ці закономірності проявляються у різних формах, зокрема у циклічності, нерівномірності, взаємозумовленості процесів, інституційній еволюції та здатності системи до адаптації. Циклічність є природною характеристикою соціально-економічних систем і проявляється через періодичну зміну фаз підйому та спаду, коли економічна активність, соціальні відносини та інституційні механізми переживають певні цикли розвитку. Ці цикли не є хаотичними, а підпорядковані внутрішнім законам функціонування системи, що дозволяє прогнозувати фази економічного і соціального розвитку, планувати ресурси та коригувати управлінські рішення [4].

Інституційна еволюція є ще одним ключовим аспектом об'єктивних закономірностей розвитку, оскільки інститути встановлюють правила, норми та механізми, які координують діяльність економічних і соціальних агентів. Еволюційні зміни в інститутах відбуваються поступово, адаптуючись до нових соціально-економічних умов, технологічних інновацій та зміни культурних і ціннісних орієнтацій. Вони забезпечують стабільність і передбачуваність системи, одночасно створюючи умови для трансформацій, які дозволяють системі ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. Адаптивність системи безпосередньо пов'язана з усіма вищезазначеними закономірностями: циклічність і нерівномірність формують потребу у гнучких механізмах управління, взаємозумовленість економічних і соціальних процесів визначає напрям адаптивних змін, а інституційна еволюція забезпечує інструменти для реалізації цих змін.

Взаємозв'язок цих аспектів демонструє цілісність і системність розвитку соціально-економічних систем. Циклічні коливання формують ритм розвитку, але вони стають ефективними лише за умови адаптивності системи та здатності інститутів коригувати правила функціонування. Нерівномірність розвитку стимулює необхідність інтеграції і координації процесів, а взаємозумовленість економічних і соціальних явищ забезпечує баланс між ресурсним потенціалом та соціальними потребами. Інституційна еволюція підтримує цей баланс, формуючи стабільні рамки для змін, які відбуваються одночасно на кількісному і якісному рівнях. Саме через інтеграцію цих закономірностей соціально-економічні системи здатні до прогресивного розвитку, що поєднує стабільність, ефективність та адаптивність у довгостроковій перспективі [4].

Розвиток соціально-економічних систем відбувається під впливом складного поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, кожен із яких визначає характер змін, динаміку і ефективність функціонування системи.

Внутрішні чинники включають економічні, соціальні, інституційні, технологічні та демографічні складові, які взаємодіють між собою і формують внутрішній потенціал системи для адаптації, інновацій та прогресивних перетворень. Економічні чинники проявляються у структурі виробництва, рівні інвестицій, ефективності використання ресурсів і ринкових механізмах, і вони безпосередньо впливають на продуктивність і здатність системи забезпечувати зростання добробуту населення. Соціальні чинники включають рівень освіти, кваліфікацію працівників, мотивацію, соціальну інтеграцію і культурні цінності, які визначають ефективність економічних процесів і стабільність суспільних відносин. Інституційні чинники формують рамки діяльності системи через закони, правила, нормативи та механізми управління, забезпечуючи стабільність і передбачуваність розвитку. Технологічні чинники визначають здатність системи до інновацій, модернізації виробництва і впровадження ефективних методів організації діяльності. Вони тісно взаємопов'язані з економічними і

соціальними складовими, оскільки інновації впливають на продуктивність і структуру зайнятості, а соціальна готовність до нововведень визначає швидкість впровадження технологій. Демографічні чинники включають чисельність і склад населення, вікову структуру, міграційні процеси та рівень природного приросту, що визначає потенціал робочої сили та її мобільність, а відтак впливає на економічний розвиток і соціальну стабільність.

Зовнішні чинники розвитку, у свою чергу, формуються під впливом глобальних економічних тенденцій, міжнародної торгівлі, політичних та соціальних процесів, технологічних інновацій у світовому масштабі, а також демографічних трансформацій, які відбуваються за межами конкретної національної системи. Вони не лише визначають зовнішнє середовище функціонування системи, а й створюють умови для адаптації внутрішніх структур та механізмів управління, спонукаючи систему до трансформацій і підвищення конкурентоспроможності.

Роль державної політики та суспільних інститутів у модифікації дії цих чинників є визначальною. Держава через економічну, соціальну, освітню та технологічну політику формує стимули і обмеження, які можуть прискорювати або уповільнювати розвиток системи. Інститути громадянського суспільства, професійні об'єднання та організації впливають на соціальну згуртованість, дотримання норм і правил, а також на рівень адаптивності суспільства до змін у економічній і технологічній сферах. Узаємодія цих інституцій із внутрішніми і зовнішніми чинниками забезпечує більш збалансований розвиток системи, дозволяючи компенсувати негативні впливи нерівномірності або зовнішніх криз, стимулювати інноваційні трансформації та підвищувати соціальну ефективність [8].

Отже, аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку демонструє їхню тісну взаємозалежність, а роль держави та суспільних інститутів підкреслює, що закономірності розвитку соціально-економічних систем не діють автономно. Вони модифікуються, адаптуються та інтегруються завдяки активній регуляторній функції політики і нормуючій ролі інституцій, що

забезпечує комплексний, прогресивний та стійкий розвиток системи в умовах постійної зміни внутрішнього та зовнішнього середовища.

Дисбаланси та кризові явища у соціально-економічних системах є невід'ємними складовими розвитку і відображають об'єктивні закономірності їх функціонування. Вони виникають унаслідок взаємодії різних економічних, соціальних, інституційних, технологічних і демографічних процесів, які не завжди розвиваються гармонійно. Кризові ситуації і дисбаланси не слід розглядати лише як негативні явища; вони часто сигналізують про структурні або функціональні обмеження системи, відкриваючи можливості для трансформацій, адаптації та модернізації. Поява кризових явищ стимулює перерозподіл ресурсів, переосмислення управлінських стратегій та вдосконалення інституційної структури, створюючи умови для подальшого прогресивного розвитку.

Соціальна нерівність виступає важливим чинником, який підсилює дисбаланси в системі. Нерівномірний розподіл доходів, доступу до освіти, охорони здоров'я та соціальних благ формує обмеження для значної частини населення, знижуючи її економічний і соціальний потенціал. Це призводить до зростання соціальної напруженості, зменшення соціальної інтеграції та підвищення ймовірності соціальних конфліктів, що у свою чергу негативно впливає на ефективність економічних процесів і стійкість системи в цілому. Соціальна нерівність тісно пов'язана з ресурсними обмеженнями, адже обмеженість природних, фінансових та технологічних ресурсів ускладнює забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства, створюючи додаткові точки напруження та потенційні джерела криз.

Глобальні ризики посилюють внутрішні дисбаланси системи і можуть перетворювати локальні кризові явища у масштабні кризи національного або навіть міжнародного рівня. Економічні шоки, політична нестабільність, технологічні зміни, пандемії та кліматичні катастрофи одночасно впливають на численні компоненти системи, порушуючи баланс між економічними, соціальними та інституційними процесами. Вони демонструють, що

внутрішніх ресурсів і механізмів регулювання часто недостатньо для збереження стабільності, а ефективна адаптація системи потребує комплексних управлінських рішень, інтеграції зовнішніх і внутрішніх політик та гнучких інституційних механізмів.

Розглядаючи дисбаланси як об'єктивні складові розвитку, необхідно відзначити їхню тісну взаємозалежність із стійкістю системи. Дисбаланси формують сигнали, що вказують на потребу в адаптації та трансформації, соціальна нерівність і ресурсні обмеження визначають межі цієї адаптивності, а глобальні ризики ставлять перед системою зовнішні виклики. Стійкість соціально-економічної системи визначається здатністю узгоджувати внутрішні процеси з вимогами зовнішнього середовища, ефективно реагувати на дисбаланси та кризові явища і водночас підтримувати стабільність ключових соціальних та економічних функцій. У цьому контексті державна політика та суспільні інститути відіграють вирішальну роль, забезпечуючи механізми регулювання, стимулювання адаптаційних змін і пом'якшення негативних наслідків нерівності та ресурсних обмежень [2].

Таким чином, дисбаланси і кризові явища слугують як сигналами слабких місць системи, так і каталізаторами розвитку. Взаємозв'язок соціальної нерівності, ресурсних обмежень і глобальних ризиків визначає масштаби та глибину кризових проявів, а роль державної політики і суспільних інститутів полягає у модифікації дії цих факторів, підтримці адаптивності і забезпеченні стійкого розвитку. Тільки інтегрований підхід, який враховує всі ці аспекти, дозволяє соціально-економічним системам не просто переживати кризові періоди, а використовувати їх як точки росту, забезпечуючи довгострокову стабільність, ефективність і прогресивні трансформації.

Забезпечення збалансованого розвитку соціально-економічних систем передбачає інтеграцію економічних, соціальних, інституційних та технологічних аспектів у єдину динамічну систему, здатну одночасно

забезпечувати економічну ефективність та соціальну справедливість. Основою такого розвитку є узгодження економічних та соціальних цілей, що дозволяє забезпечити одночасно зростання продуктивності, доходів і конкурентоспроможності економіки та поліпшення соціальних умов життя населення. Економічне зростання без соціальної рівності не є стійким, а соціальні заходи без економічної бази неефективні, тому комплексна політика і стратегічне управління стають ключовими чинниками забезпечення балансу.

Інновації виступають критично важливим механізмом збалансованого розвитку. Впровадження новітніх технологій, цифровізації виробництва та розвитку інтелектуального капіталу дозволяє підвищити продуктивність, створювати додану вартість і одночасно розширювати соціальні можливості. Прикладом є Південна Корея, де розвиток високотехнологічного сектору та цифровізація освіти і охорони здоров'я підвищили економічну ефективність і водночас зробили послуги більш доступними для широкого кола населення. Технологічний розвиток таким чином інтегрується із соціальною сферою, сприяючи одночасному економічному зростанню і зменшенню нерівності [7].

Інституційні реформи забезпечують стабільність і передбачуваність системи, встановлюючи правила гри, координуючи дії економічних агентів і забезпечуючи прозорість управлінських процесів. У Швеції ефективні державні та суспільні інститути дозволяють поєднувати високий рівень соціальної підтримки з динамічним розвитком економіки, підтримуючи баланс між інтересами бізнесу та населення. Інституційна модернізація дозволяє мінімізувати соціальні ризики, оптимально використовувати ресурси та запобігати конфліктам, що виникають через нерівномірний розвиток [4].

Стратегічне управління розвитком забезпечує інтеграцію економічних, соціальних та технологічних напрямів у цілісну систему. Воно передбачає прогнозування викликів, визначення пріоритетів і координацію дій на різних рівнях. Прикладом є Німеччина, де стратегічні національні плани «зеленої

економіки» поєднують інновації, економічну ефективність і соціальні пріоритети, одночасно підтримуючи екологічну стійкість та створюючи нові робочі місця. Стратегічне управління дозволяє мінімізувати дисбаланси та кризові явища, забезпечуючи стійкість і довгостроковий розвиток [1].

Розвиток людського капіталу виступає важливою складовою збалансованого розвитку. Інвестиції у освіту, професійну підготовку, перепідготовку і соціальні програми формують мобільну, кваліфіковану і мотивовану робочу силу, здатну ефективно використовувати економічні і технологічні ресурси. Фінляндія є прикладом країни, де активні державні інвестиції у навчання та розвиток професійних навичок населення зменшили безробіття, підвищили соціальну інтеграцію і водночас підтримали продуктивність економіки [8].

Екологічні та ресурсні аспекти також є критично важливими. Рациональне використання природних ресурсів, впровадження «зеленої економіки» та відновлюваних джерел енергії забезпечують стійкість системи в довгостроковій перспективі. Данія, яка активно інвестує у відновлювану енергетику, демонструє, як поєднання економічної ефективності, екологічної відповідальності та соціального розвитку дозволяє зменшити ризики ресурсних і кризових проблем та створює нові робочі місця в інноваційних секторах [4].

Напрями забезпечення збалансованого розвитку соціально-економічних систем реалізуються через комплексну взаємодію економічної ефективності, соціальної справедливості, інноваційного розвитку, інституційної модернізації, стратегічного управління, розвитку людського капіталу та екологічної стійкості.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що розвиток соціально-економічних систем є складним, багатовимірним і нелінійним процесом, зумовленим взаємодією економічних, соціальних, інституційних і технологічних чинників. Перспективи подальших наукових розвідок у

даному напрямі пов'язані з поглибленням міждисциплінарних досліджень розвитку соціально-економічних систем, інтеграцією економічного, соціологічного, інституційного та управлінського підходів. Подальшого опрацювання потребують питання кількісного вимірювання закономірностей розвитку, розроблення індикаторів адаптивності та стійкості систем, а також моделювання альтернативних сценаріїв розвитку з урахуванням глобальних ризиків і технологічних зрушень. Важливим напрямом майбутніх досліджень є також аналіз ефективності інструментів державної політики та стратегічного управління, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку соціально-економічних систем на національному, регіональному та галузевому рівнях.

Література

1. Актуальні проблеми та напрями розвитку потенціалу соціально-економічних систем в умовах конкуренції: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Калініченко. Харків: «В справі», 2017. 275 с.
2. Братусь, Г., Лазарєва, М. Деякі властивості соціально-економічних систем. *Економічні горизонти*. 2021. № 2(17). С. 5-17.
3. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 286 с.
4. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценка А. А. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України», 2015. 274 с.
5. Прийма С. С., Міщук Н. В. Методологія дослідження соціально-економічних процесів: історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 36. С. 130-134.
6. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.
7. Управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем : колективна монографія / під заг. ред. д. е. н., проф. Храпкіної В. В., к. е. н., доц. Пічик К. В. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2024. 667 с.

8. Шимановська-Діанич Л. М., Шкурупій О. В., Дейнека Т. А., Чернявська О. В., Гончаренко В. В. Управління розвитком соціально-економічних систем у новій економіці : монографія. Полтава : ПУЕТ. 2015. 357 с.

References

1. Kalinichenko, L. (Ed.) (2017), *Aktualni problemy ta napriamy rozvytku potentsialu sotsialno-ekonomichnykh system v umovakh konkurentsii* [Current problems and directions of development of the potential of socio-economic systems under conditions of competition], V spravi, Kharkiv, Ukraine.
2. Bratus, H. and Lazarieva, M. (2021), "Some properties of socio-economic systems", *Ekonomichni horyzonty*, vol. 2(17), pp. 5-17.
3. Hrazhevska, N.I. (2011), *Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system* [Evolution of modern economic systems], Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Hrytsenko, A.A. (Ed.) (2015), *Instytutsiini transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy* [Institutional transformations of the socio-economic system of Ukraine], Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
5. Pryima, S.S. and Mishchuk, N.V. (2021), "Methodology of studying socio-economic processes: historical aspect", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 36, pp. 130-134.
6. Taran-Lala, O.M. (2016), *Funktsionuvannia sotsialno-ekonomichnykh system: teoriia ta praktyka* [Functioning of socio-economic systems: theory and practice], PUET, Poltava, Ukraine.
7. Khrapkina, V.V. and Pichyk, K.V. (Eds.) (2024), *Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system* [Management of innovative development of socio-economic systems], Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, Ukraine.
8. Shymanovska-Dianyach, L.M. Shkurupii, O.V. Deineka, T.A. Cherniavska, O.V. and Honcharenko, V.V. (2015), *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system u novii ekonomitsi* [Management of socio-economic systems development in the new economy], Poltava, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2025 р.